

Bouwstenen voor een allochtonenbeleid

Toen eind 1997 Jan Blommaert (RUG) en Albert Martens (KUL) opdracht kregen van het Mechels stadsbestuur om – in het kader van het Sociaal Impuls Fonds – een lokaal onderzoek op te zetten om bouwstenen te leveren voor een adequater integratiebeleid, kwamen ze geleidelijk tot het besluit dat deze Mechelse studie tevens kon gelden als “casus” en aanzet voor een breder maatschappelijk debat over een lokaal integratiebeleid in het algemeen.

Met andere woorden: voortaan zou het – door insiders voornamelijk als “moelijk” gepercipieerde – “geval” Mechelen als indicator dienst kunnen doen voor een allochtonenbeleid in de rest van het land. Tenminste wanneer rekening wordt gehouden met de aanbevelingen en correcties aangebracht door Blommaert en Martens.

Hoe boeiend de analyse, aanbevelingen en voorgestelde aanzetten voor het plaatselijk Mechels beleid ook mogen (geweest) zijn, gelijk welke veralgemening (qua analyse en besluiten) is hier niet perse op zijn plaats.

Immers, de casus Mechelen is op zich alleszins boeiend, maar het blijft de vraag of de manier waarop in Mechelen, zowel van de kant van de allochtonen als van die van welmenende autochtonen gewerkt werd aan integratie, tekenend dan wel specifiek voor het integratiebeleid van alle Vlaamse steden is. In feite is de situatie in Mechelen dermate gegroeid dat van weerskanten eerder gesproken kan worden van segregatie – dan wel van integratiebeleid. Met alle negatieve gevolgen vandien, o.a. de steile groei van het Blok bij zowel nationale, regionale als gemeenteraadsverkiezingen. Maar dat zal dan wel gelden als “algemeen” principe voor alle Vlaamse steden. Van enige vorm van constructieve dialoog tussen de gemeenschappen is er in Mechelen in ieder geval nauwelijks sprake. Terwijl dat in tal van andere plaatsen zoals Gent, Genk, Houthalen e.a. toch wel het geval is, en waarbij toch ernstige aanzetten gegeven worden tot een reële samenlevingsopbouw. Hoewel, ook daar is de hete adem van het Blok danig voelbaar...

Wat dan (terecht) verwijst naar de bedoeling van het werk van Blommaert en Martens, vervat in

de titel: “Van Blok tot Bouwsteen”. En in die zin is het werk wel degelijk aan te bevelen als basis voor een nieuw te voeren breed maatschappelijk beleid rond migratie en samenlevingsopbouw. Misschien had echter eerder gekozen moeten worden, als achtergrond van deze studie, voor een vergelijking tussen wat in Mechelen niet loopt, en wat elders wel kan of mogelijk gemaakt wordt. Anderzijds ligt de klemtoon van de aangebrachte ideeën vooral op het feit dat het zogenaamde heersende discours rond integratie nergens éénvoudig vastgelegd is, en overall voor heel wat discussie vatbaar. En dat geldt dan inderdaad evenzeer voor Mechelen als voor alle andere lokaliteiten.

Dit boek verschijnt dus tien jaar na de oprichting van het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid in 1989. Dit commissariaat – met de charismatische Paula D’Hondt voorop – zorgde voor de nog steeds gangbare politieke definities en grote beleidsopties rond het migrantenbeleid. Sindsdien werden migranten een cruciaal politiek thema. Naast – en dat geven de auteurs ook toe – een hele reeks onbetwistbare verwezenlijkingen, wijzen ze echter ook op een hele reeks domeinen waarop geen enkel of nauwelijks zichtbaar effect lijkt te zijn behaald.

Het nieuwe werkje (de auteur Blommaert was voorheen, samen met Verschuere, ook de gangmaker van het aanbrengen van zware kritiek én alternatieven bij het migrantenbeleid van het KCM, in “Het Belgische migrantendebat”, 1992) wil dan ook de pijnpunten van het huidige beleid aanstippen en structurele correcties voorstellen.

Mede op basis van hun eerdere Mechels onderzoek is een belangrijke conclusie die zich opdringt dat een toekomstig migrantenbeleid nog veel meer inspanningen moet leveren inzake tewerkstelling voor migranten. Dit betekent: meer scholing, meer opleiding, meer begeleiding. In tegenstelling tot het huidige (thans moet gezegd worden het “vroegere”) beleid moet het toekomstig beleid meer oog hebben voor de rol, positie en invloed van de tweede partij in het spel van de arbeidsmarkt, nl. de werkgever. Racisme en discriminatie op de arbeidsmarkt is immers minstens even uitgesproken als in de sector van huisvesting, onderwijs of aan de ingang van dans- tenten.

Boeiend in het werk is in elk geval de kritiek die geleverd wordt op de invulling van het begrip integratie- vs. inpassingsbeleid. En ze wijzen zelf op het feit dat de kritiek lang niet enkel kwam van de rechterzijde, of van de Partij van de Arbeid en mogelijke moslimfundamentalisten, maar ook van de migrantengemeenschappen zelf. Onder migranten genoot (en geniet) het geen enkele legitimiteit.

Het concept blijft inderdaad onaanvaardbaar vaag, en legt een veel te grote nadruk op de factor cultuur als factor van z.g. integratie. Hierdoor selecteert het inderdaad slechts één parameter uit een hele reeks mogelijkheden die al dan niet kunnen bepalen wat de graad is van iemands "integratie" in de samenleving. Bovendien ligt de nadruk selectief op feitelijke aanpassing aan "onze" waarden. Bovendien lijkt men zich in ons land minder te storen aan andere minderheden dan aan de Turkse en Marokkaanse gemeenschap. En zulks ondanks het feit dat andere minderheden in de praktijk geenszins aan de idealen van de (vastgelegde?) integratiegedachte beantwoorden en dat men bij hen ook aanzienlijke cultuurverschillen kan vaststellen ten opzichte van de autochtonen (p. 39). Hierdoor is het aangewende integratieconcept ook sociologisch irrelevant, omdat het voortdurend homogeniseert. Maar bovendien homogeniseert het niet enkel, maar het discrimineert evenzeer. Het legt immers aan allochtonen dingen op die bij autochtonen niet eens juridisch afdwingbaar zijn.

Blommaert en Martens stellen dat het concept ook een racistische dimensie heeft. "Onze" waarden worden inderdaad voorgesteld als beter dan die van allochtonen, want onze samenlevingen zijn modern en de "andere" niet.

Kortom, hoewel het KCM pleitte voor participatie via een emancipatorisch beleid stellen de auteurs – ons inziens terecht – dat het integratieconcept van het commissariaat in de feitelijke vertaling naar het beleid toe precies voorbijgaat aan de creatie van noodzakelijke instrumenten en hefboomen voor emancipatie. Op de eerste plaats is de aanwezigheid en vanzelfsprekendheid van migrantenstemrecht er de belangrijkste factor van. Hoe kan men immers participeren als men niet eens publiek zijn stem in het kapittel mag uitbrengen? En de auteurs stellen terecht onomwonden: "Merkwaardig genoeg is het concept dat

was uitgedacht om de problemen op te lossen nu zelf een deel van het probleem geworden" (p. 43).

In de marge hiervan moet dan ook gesteld worden dat het onvergeeflijk is voor een politieke fractie als Agalev, dat deze, en bloc, bij het aantreden in de nieuwe regering, deze vanzelfsprekende eis tot migrantenstemrecht heeft laten vallen.

De verdienste van het werk van Blommaert en Martens ligt verder vooral op het uitwerken van een alternatieve visie op het beleid in het derde en vierde hoofdstuk. De klemtoon ligt hier op het aanbrengen van een nieuw te realiseren samenlevingsmodel, veeleer dan te blijven werken rond de (vage en onduidelijke) focus "integratie". Basis hiervan is het beginsel van gemeenschappelijkheid en tweezijdigheid. Dit betekent dat ook (en ons inziens vooral) de autochtone meerderheid – toch basis van de dominante cultuur – zelf een "integratieproces" moet ondergaan en integratiewil moet ten toon spreiden.

Wil men bovendien gelijkwaardigheid garanderen, dan moet men allereerst – zowel vanuit het beleid als vanuit een mentaliteitswijziging die aan de basis noodzakelijk is – vertrekken vanuit de bestaande ongelijkheid als probleem. Het is nl. een illusie te vertrekken van het idee dat allochtonen in onze samenleving precies dezelfde mogelijkheden en kansen hebben als de autochtone populatie.

M.a.w. elk (nieuw te voeren) beleid moet ervan uitgaan dat allochtonen hoe dan ook recht hebben op een inhaalmanoeuvre. Alleen zo kan kansongelijkheid en achterstelling tegengegaan worden.

Dit alles vereist overlegstructuren, waarbij allochtonen zelf de eerste actoren moeten zijn: "enkel wanneer zij mee kunnen beslissen zal men naar de migrantengemeenschap verantwoordelijkheden kunnen delegeren op een manier die rechtvaardig is". (p. 89).

Consequenties hiervan – en zulks bleek ook uit hun analyse van de Mechelse situatie – zijn volgens de auteurs de prioritaire en directe invoering van: een dialoogforum rond zaken die te maken hebben met de Islam-beleving; een permanente werkgroep inzake jongerenwerking; een aparte werkgroep rond discriminatie in het onderwijs; een werkgroep rond veiligheidsbeleid, politie-

werk en racisme bij de ordediensten; een werkgroep rond tewerkstelling.

Heel dit overlegnetwerk moet verder ondersteund worden door een pool van informatie en expertise. In die zin was dit werk een welkome gelegenheid geweest om, op basis hiervan, de nieuwe beleidslijnen uit te stippelen voor een allochtonen- of beter gezegd algemeen samenlevingsopbouwbeleid voor de nieuwe regering. Men kan alleen maar betreuren dat slechts een deel van de aanbevelingen ervan vervat liggen in de nieuwe regeringsverklaringen van de federale en Vlaamse regeringen. Vooral van de plaats van de allochtonen zelf, met name als eerste actoren bij het te voeren beleid van participatie, is er nergens uitdrukkelijk sprake.

Dit brengt er ons in ieder geval toe om nogmaals te stellen dat voor dat beleid zowel categoriale als algemene voorzieningen noodzakelijk zijn. Maar een globale "interculturalisatie" van instellingen en organisaties allerhande moet het uitgangspunt blijven. In die zin is de "Mechelse" achtergrond van deze studie zowel relevant als betwistbaar. Hoe dan ook, "Van Blok tot Bouwsteen" lijkt ons voortaan de enige serieuze basis om het breed maatschappelijk debat te voeren, op basis van interactie en niet langer van integratie.

Guido Deraeck.

Jan Blommaert, Albert Martens, Van Blok tot Bouwsteen.
Een visie voor een nieuw lokaal migrantenbeleid,
Berchem, Epo, 1999, 119 p.

Over naoorlogse immigratie in Nederland en Groot-Brittannië

Met het recent verschenen werk "Poortwachters over immigranten" brengt de Nederlandse antropoloog Schuster – redacteur van het gezaghebbende tijdschrift *Migrantenstudies* en tot voor kort verbonden aan de Rotterdamse Anti Discriminatie Actie Raad – een boeiend verhaal over overeenkomsten en verschillen in het naoorlogse immigratiebeleid van Nederland en Groot-Brittannië.

Het gaat daarbij niet om de zuiver juridische kant van het immigratiebeleid, de manier waarop toelatingsregelingen in de praktijk worden uitgevoerd of om technische aspecten van immigratiewetgevingen. De aandacht is veeleer gericht op

de daarachter liggende "werkelijkheid". Met name betreft het de verschillende manieren waarop binnen de Nederlandse respectievelijk Britse overheid is gesproken, geschreven en geargumenteed over de rol van wat Schuster betekenisvol "poortwachters" noemt.

Slagbomen en balies allerhande zijn inderdaad goed zichtbaar, de ideologische grenzen van de natiestaat echter niet.

In die zin is dit onderzoek niet enkel belangrijk als achtergrond om het Nederlandse en Britse discours te begrijpen, maar bevat het tevens boeiend materiaal om, als aandachtig lezer, de vergelijking door te trekken naar de Belgische situatie toe. In het kader van de huidige discussies over regularisatiebeleid enerzijds en een breder – te voeren – debat over (im)migratiebeleid anderzijds een welkome gelegenheid.

De discussies over Fort Europa en op te trekken slagbomen worden zichtbaar(der) gemaakt door processen van betekenisgeving over diegenen die wel of niet tot de natie zouden behoren en die vaak worden beschouwd als de Ander : immigranten.

Het gaat om de "werkelijkheid" achter het immigratiebeleid zoals in diverse documenten weergegeven. Precies deze teksten worden expliciet geplaatst in hun maatschappelijke, economische, politieke en ideologische context.

De naoorlogse immigratie heeft de aanzet gegeven tot een voortdurende reflectie op de natie en op de nationale identiteit en cultuur van deze beide genoemde landen. Nationale identiteit fungeert hier als symbolische scheidingslijn tussen de autochtone bevolking en immigranten en tussen de immigranten onderling.

Schuster gaat in de studie dan ook in tegen de opvatting dat natie en nationaliteit voor sommige natie-staten onverbreekelijk met elkaar dienen verbonden te blijven. Hoewel nationalistische neigingen hebben (nationale) identiteiten als homogeen voor te stellen, zijn ze dat in werkelijkheid allerminst. Lang niet iedereen wordt op dezelfde manier en in dezelfde mate aangesproken door nationalistische vertogen. (p. 10) Immers, verschillen in klasse, geboorteplaats, etnische herkomst, religie, politieke ideeën, gender en andere factoren zijn allen bepalend voor de manier waarop mensen zich aangetrokken voelen tot het idee van de natie. Schuster volgt hierbij de gedachten van Anderson. Inderdaad, waar het om gaat is het feit dat door de historische ontwikkeling van natie-staten de toegang tot bepaalde landen

een recht is geworden waarover migranten niet allen in dezelfde mate kunnen beschikken. Dat maakt het mogelijk om immigratiebeleid te analyseren als een vorm van regulering en distributie van een schaars goed.

In de studie van Schuster wordt dan een deel van de vertogen onderzocht waarmee na de tweede wereldoorlog verschillende betekenissen zijn toegekend aan de komst van immigranten uit de voormalige koloniën en van arbeidsmigranten. Lezenswaard zij alvast het onderzoek naar de diverse immigratievertogen van de verschillende (Britse en Nederlandse) instituties die betrokken waren / zijn bij de regulering van immigratie, de beraadslagingen binnen deze instellingen, de strijd die ze hebben gevoerd om hun immigratievertogen als de meest geloofwaardige visie te doen overkomen, de coalities die ze daarbij hebben aangegaan en de uitsluiting van andere. Zo wordt b.v. de ontwikkeling beschreven van het (Nederlandse) rijksbeleid voor Surinaamse migranten via officiële regeringsstukken en mondelinge uitspraken van bewindsheden. Daarnaast wordt echter ook een analyse gemaakt van de reactie van de Nederlandse samenleving – sociale wetenschappers, regering en parlement, kranten en andere media – op de immigratie. Maar daarbovenop analyseert Schuster ook bronnen uit de archieven van de ministeries die betrokken geweest zijn bij de immigratie.

Alleen reeds voor deze invalshoek zou dringend, bij ons, onderzoek dienen verricht te worden over het feit dat het Belgisch immigratiebeleid zich in de jaren '60, (bewust) heeft afgekeerd van mogelijke migratie uit onze (ex-)koloniën Kongo, Rwanda en Burundi en resoluut arbeidsmigranten is gaan recrutereren uit het Middellandse Zeegebied.

Wat de vergelijking Nederland-Groot-Brittannië betreft zijn er volgens Schuster alvast overeenkomstige maatschappelijke ontwikkelingen geweest die geleid hebben tot een vrij parallel lopende visie op migratie. De situatie van tekort aan arbeidskrachten leidde er voor beide toe om arbeidsmigranten toe te laten voor de industriële en economische expansie. Maar tegelijkertijd werden er tal van pogingen gedaan om andere immigranten uit te sluiten, die nochtans ook een

bijdrage konden leveren aan de economische ontwikkeling.

Het Nederlandse en Britse immigratiebeleid bleef hoe dan ook beïnvloed door de maatschappelijke situatie van gekleurde migranten die in beide landen nu eens gebruikt werden als voorbeeld van een goed beleid en dan weer als schrikbeeld voor de toekomst.

Kortom: de naoorlogse immigratie heeft, volgens Schuster, de aanzet gegeven tot een voortdurende reflectie op de natie en de nationale identiteit en cultuur van beide genoemde landen. Soms ten goede maar vaker ten kwade. Zowel in Groot-Brittannië als in Nederland hebben vragen over wat Britten of Nederlanders tot een natie maakt en vooral welke de positie is van migranten daarbinnen geleid tot uiteenlopende voorstellingen over beide naties en hun nationaliteiten en culturen.

De dominerende tendens blijft echter voor beide de constructie van exclusieve identiteiten, waarin weinig ruimte gelaten wordt voor verscheidenheid.

Natuurlijk is de vorming van identiteiten een (langdurig) proces. Pas zodra een overgang waarbij transnationale identiteiten als niet bedreigend zullen worden ervaren, zal er sprake kunnen zijn van een reële multiculturele samenleving, waar aanvaarding van verscheidenheid de basis zal vormen voor gelijkwaardigheid en gelijkberechtiging. De weg is ingezet, maar het uitsluitingsdiscours van zich "bedreigd" voelende groepen van binnenstaanders blijft, ook en vooral bij ons, deze realiteit betwisten.

In die zin vormt "Poortwachters over immigranten" een boeiend werkstuk, ook voor het maatschappelijk migratiedebat bij ons.

Guido Deraeck.

John Schuster, Poortwachters over immigranten. Het debat over immigratie in het naoorlogse Groot-Brittannië en Nederland, Amsterdam, Het Spinhuis, 1999, 308 p.

Humanisme/anti-humanisme

De bijdragen die verzameld werden in-, en uitgegeven werden als "Grondslagen Vrijzinnig Huma-

nisme" (red. Christian Van Kerckhove) zijn evenzoveel antwoorden op een verzoek van het Humanistisch Verbond. Ze leidden, volgens Silvain Loccufier in zijn Woord Vooraf, niet tot een eenduidige definitie van het vrijzinnig humanisme, precies omdat dat humanisme gebaseerd is op de vrijheid van denken. Het vrijzinnig humanisme dat alleen de rede(-lijkheid) wil erkennen als criterium, is geen doctrine die op zichzelf kan staan. Het enige dat met stelligheid kan beweerd worden is dat het zich in zijn praktijk en zijn geschiedenis altijd heeft afgezet tegen die filosofieën die zich niet op de rede beroepen en verwerden tot godsdiensten of er op zijn minst de basis voor vormden. Het vrijzinnig humanisme brak traag door en ontwikkelde zich schoorvoetend omdat de vrijheid van denken doelbewust werd ingeperkt, aldus Loccufier. Op de mogelijke politieke en economische motieven voor die inperking gaat hij noch een van de andere auteurs in. Christian Van Kerckhove, zowel als veel van de andere auteurs, haalt wel de anti-humanistische tijdsgeest aan, een verschil makend tussen een simpele anti-houding en interne kritiek op een bepaald soort humanisme.

Vijf argumenten tegen

Onder meer Leo Apostel gaat grondig in op de huidige anti-humanistische houdingen en kritiek en duidt die ook in een historische traditie van anti-humanisme. Maar zijn essay "Etsi Homo non daretur" behelst veel meer. Dit opstel is wellicht het laatste opstel van Apostel voor zijn dood op 10 augustus 1995. De handgeschreven tekst waarop het gebaseerd is, dateert van 5 maart '95.

Op het humanisme en het op de mogelijkheid van een op het humanisme gebaseerde ethiek werden in de twintigste eeuw grondige kritieken geformuleerd. Vanuit verschillende hoeken werden er – samengevat – vijf grote anti-humanistische argumenten ontwikkeld. Tegen het humanisme spreekt de interne veelheid van het "zelf", de interne veelheid van de culturen, de interne veelheid van de periodes, van individuen & groepen en van de ecosystemen. Bovendien noopt de recent ontstane mogelijkheid van de mensheid om zichzelf helemaal te vernietigen (en met hem, ook alle leven op de planeet) niet bepaald tot een vanzelfsprekende waardering voor de mensheid op zich.

Apostel ontwikkelt in verschillende hoofdstukken deze kritieken die teruggaan op het structuralisme (Foucault/Althusser/Levi-Strauss), post-structuralisme (Derrida) en zet ze in perspectief tegenover het anti-humanisme of anti-humanisti-

sche aspecten van vroegere denkers (renaissance, 19de eeuw) en tegenover vergeefse pogingen om het humanisme te realiseren (in het Christendom van Kierkegaard, het anarchisme van Stirner en het communisme van Marx).

Maar hij plaatst ook deze kritieken tegenover de ontwikkelingen van het 20ste eeuwse georganiseerde humanisme, wat een bijzonder genuanceerd, complex en kritisch beeld oplevert van de stand van zaken.

Schets waardenleer

Uiteindelijk komt hij uit (hoofdstuk 9) op een "Schets van een humanistische waardenleer op een speculatief mensbeeld gesteund." Hij vertrekt van negen min of meer algemeen aanvaarde – althans aanvaardbare – vooronderstellingen en vult die aan met drie specifiek humanistische overtuigingen.

Hij veronderstelt ten eerste het bestaan van de soort "mensheid". En verder wordt verondersteld: (2) een "natuur" die bij mensheid hoort en bepaalde universele vermogens en behoeften omvat. (3) Een van die vermogens is de mogelijkheid om zichzelf en de wereld te kennen, ten minste gedeeltelijk (bewustzijn en zelfbewustzijn). (4) De mens heeft gevoelens en emoties en is een waarderende soort. (5) De mens kan zichzelf en de wereld anders denken dan ze is (verbeelding). (6) De mens kan doelgericht handelen; en (7) heeft de behoefte én het vermogen om collectief te leven. (8) Ieder lid van de mensheid betreft al zijn behoeften, vermogens, emoties en kennis op zichzelf en heeft dus een "zelf" en individualiteit. (9) Ten slotte is de mens een lichamelijk wezen; hij is essentieel psychosomatisch van aard.

Wat dan specifiek humanistisch genoemd moet worden is: (10) het feit dat het bestaan van dat soort bewuste/zelfbewuste/waarderende/imaginatieve/actieve/sociale en persoonlijke mens intrinsiek waardevol is; en (11) dat de menselijke behandeling van de mens (door hemzelf en door de anderen) ook intrinsieke waarde heeft die erin bestaat dat het hem in staat stelt de basiseigenschappen van de mens actueel te verwezenlijken. Tenslotte (12) stelt Apostel als één van de einddoelen van de menselijke actie: het volledig verwelijken van alle menselijke mogelijkheden en het volledig bevredigen van alle menselijke behoeften; wat hem noopt eraan toe te voegen dat vooruitgang in deze zowel mogelijk als intrinsiek waardevol moet zijn.

Apostel laat niet na erop te wijzen dat met (10) niet gezegd is dat de mensheid de hoogste of de

enigste intrinsieke waarde hoeft te zijn en dat de met (11) veronderstelde menselijke waardigheid en het recht om als dusdanig behandeld te worden, niets gezegd is over de concrete inhoud ervan; die is immers afhankelijk van het gehanteerde mensbeeld. Er is m.a.w. ruimte voor verschillende humanismen naargelang van die invulling.

Fundamentele problemen

(12) Geeft dan weer aanleiding tot heel fundamentele probleemstellingen: het individu noch de groep kan uitputtend weten waartoe het in staat is en bovendien niet alles realiseren wat het weet te kunnen realiseren. Er moeten keuzen gemaakt worden. Men kan wel stellen dat men een zo'n groot mogelijke veelheid en diversiteit van mensstypen moet actualiseren, maar niet alle menselijke mogelijkheden zijn met elkaar verenigbaar.

Meer nog: de reeds gerealiseerde mogelijkheden zijn een resultaat van historische en culturele keuzen en bepalen op hun beurt weer de toekomst. Gemaakte keuzen sluiten mogelijkheden uit. Dus moet (12) afgezwakt worden.

Maar ook het begrip "menschheid" op zich verandert van inhoud omdat de vermogens en de behoeften ook een historische dimensie hebben en in de loop van de feitelijke geschiedenis veranderen. Verschillende culturen en verschillende periodes geven aanleiding tot verschillende vormen van bewustzijn, zelfbewustzijn, waardering, etc...

Reacties

De pluriformiteit en multipliciteit van het menszijn lokt twee "humanistische" reacties uit. Ten eerste kan men verwijzen en zoeken naar een eenheid van een hogere orde (zoals analogieën). Apstol meent dat de universele pragmatiek m.b.t. de taal van Habermas te veralgemenen is. Die pragmatiek draagt waardeoordelen aan die impliciet aanvaard worden door iedereen die spreekt (op straffe van te vervallen in het louter uitstoten van betekenisloos en onverstaanbaar geluid). Apstol stelt dus voor een universele bewustzijnsleer en zelfbewustzijnsleer te ontwikkelen die waardeoordelen zou aandragen die impliciet aanvaard zouden moeten worden door iedereen die bewust en/of zelfbewust is. Op dezelfde manier moet gewerkt worden aan een universele emotie- en waardenleer, verbeeldings-

leer, praxeologie, sociologie, theorie van het "zelf" en een psychosomatiek.

Een tweede reactie is het wijzen op de gelijkenissen die ondanks alle verschillen blijven bestaan. Hij stuurt aan op het zoeken naar de invarianten van de variaties; de verbindingen van de symmetrieën en de symmetriebrekingen (die elkaar nodig hebben en veroorzaken) zoals die gelden in de kosmologie. Wat voor het heelal geldt zou men kunnen zoeken in de structuren die invariant zouden blijven onder de transformaties die rollen op rollen (m.b.t. de individuen), culturen op culturen, periodes op periodes, groepen op groepen en soorten op soorten afbeelden. De invarianten die daarmee in kaart worden gebracht zouden niet alleen de symmetriebrekingen aanwijzen, maar ze ook als typisch menselijk vatten. Op die manier worden de verschillende vormen van relativisme, zoals die werden aangehaald als de 5 belangrijke argumenten tegen het humanisme, ondervangen kunnen worden.

De uiteenzetting van Apstol is grandioos, al komt hij alles welbeschouwd niet verder dan: we zouden moeten en we zouden kunnen. Het is inspirerend.

"Grondslagen Vrijzinnig Humanisme" bevat verder nog essays van Dirk Batens ("Een kennis-theoretisch pleidooi"), Hubert Dethier ("Tegen de terreur van de rechtvaardigheid"), Jean-Paul Van Bendegem ("Vrijzinnig(?) humanisme (?) in een moderne (?) wereld"), Rudolf Boehm ("Over het menselijk zijn"), Eddy Borms ("Zullen we mevrouw Moraal overboord gooien?"), Willy Coolsaet ("Vragen bij het moderne individualisme") en Koen Raes ("Een politieke ethiek voor het vrijzinnig humanisme").

Jacques Perquy

C. Van Kerckhove (red.), Grondslagen vrijzinnig humanisme. Antwerpen: Humanistische Vrijzinnige Dienst, 1997.

The Economics of Global Turbulence

Onder de vorm van een nummer buiten reeks van het New Left Review publiceerde de Amerikaanse marxist Robert Brenner deze belangrijke nieuwe studie over de huidige fase van de kapitalistische economische ontwikkeling. Brenner is

vooral bekend als de historicus die in het debat over de overgang van feodalisme naar kapitalisme de meest fundamentele bijdragen schreef en zich zowel afzette tegen de neo-malthusiaanse (in feite neo-ricardiaanse) benadering, die domineert binnen de burgerlijke academische milieus, als tegen het "neo-Smithiaanse" marxisme van een Paul Sweezy of een Imanuel Wallerstein (dat vooral naar verklaringen zocht in de sfeer van de circulatie), om zelf een benadering voor te stellen die de klassenstrijd benadrukt. De discussie die volgde op Brenners invloedrijke artikels terzake werd gebundeld in een boek onder de titel *The Brenner Debate*. De allerbelangrijkste namen uit de sociaal-economische geschiedschrijving namen eraan deel. Brenners visie is het uitgangspunt geweest voor bijdragen van tientallen historici, politologen, sociologen en andere sociale wetenschappers. Binnen het debat over de transitie van het feodalisme naar het kapitalisme is hij misschien wel de allerbelangrijkste hedendaagse auteur. Zijn stellingen komen voor in klassieke handboeken over de twintigste-eeuwse historiografie en staan in veel opleidingen geschiedenis op het programma. In 1994 en daarna nam Brenner trouwens ook deel aan verscheidene debatten over het ontstaan van het kapitalisme in de (Zuidelijke en Noordelijke) Nederlanden. Ook daarvan verschijnen binnenkort de handelingen in gedrukte vorm. Het heeft mij dan ook altijd verbaasd dat Brenner in dit land zo weinig aandacht kreeg, zeker in vergelijking met Wallerstein, een andere belangrijke theoreticus van het ontstaan van het kapitalisme, of zijn volgeling Giovanni Arrighi.

Misschien zal de naam Robert Brenner binnenkort bekender in de oren gaan klinken in marxistische en andere linkse kringen in Vlaanderen, na de publicatie van *The Economics of Global Turbulence*. De inleiding in *New Left Review* (waarvan Brenner zelf in de redactie zit) is in elk geval euforisch: hij wordt bijna binnengehaald als de lang verwachte schrijver van het vervolgverhaal op *Das Kapital*. Het is duidelijk dat dit een fundamentele studie is over de huidige fase van het kapitalisme, maar tussen Marx en vandaag zijn er natuurlijk nog wel belangrijke economische werken geschreven in de marxistische traditie, door Lenin, Luxemburg, Hilferding en Ernest Mandel om er maar een paar te noemen... Het interessante aan de publicatie van Brenner is echter dat ze net na de Aziatische crisis van 1998 kwam. Nadat we allen jarenlang door zowel links als rechts om de oren waren geslagen met de zoge-

naamde nieuwe accumulatiecyclus die het kapitalisme in de "tijgerlanden" vond, was er natuurlijk een marktliche voor een boek dat net op het juiste moment het uiteenspatten van de zeepbel rationeel wist te verklaren. "Burgerlijke kringen" suggereerden zelfs om Brenner de Nobelprijs voor de economie toe te kennen, zo leert ons de inleiding. Het einde van de geschiedenis is weer eventjes vooruitgeschoven naar de toekomst. En dat terwijl Alan Greenspan, hoofd van de Amerikaanse Federal Reserve-bank in juni 1998 nog beweerde dat het mogelijk was dat « we have moved beyond history », met andere woorden dat we ons op de koninklijke weg naar de eeuwige economische groei bevonden.

De centrale vraag van *The Economics of Global Turbulence* is waarom de ongeëvenaarde naoorlogse economische bloei midden jaren zeventig plotse-ling omsloeg in een langdurige neerwaartse trend, gekenmerkt door een consistente daling van het groeiritme van het hoofdelijk BNP, korte cycli van groei en recessie, die een ongelijke ontwikkeling vertonen in verschillende regio's. In dit verband is het dan ook eigenaardig dat hij nergens direct refereert naar de lange golventheorie zoals die uitgewerkt werd door onder andere Kondratief, Trotsky en Mandel, al maakt hij duidelijk dat hij de crisis sinds 1974 niet als een "neerwaarts seculaire trend" beschouwt. Waarin Brenner zich inderdaad een waardige opvolger van Marx toont, is – zoals de inleiding in het NLR terecht benadrukt – zijn vaardigheid om een scherp analytisch verklaringsmodel van de kapitalistische crisis (of men er nu mee akkoord gaat of niet) te combineren met een rijk gestof-feerde empirisch-historische beschrijving van haar voorkomen.

Dat neemt niet weg dat dit boek (want dat is het eigenlijk) voor niet-economisten zware kost blijft, maar tegelijk bijzonder verhelderend en leerzaam is. In een eerste deel wordt de naoorlogse economische groei van ca. 1950-1975 op het analyserooster gelegd. Brenners positie kan gerust origineel genoemd worden, maar maakt op andere vlakken deel uit van een "klassiek marxisme". Hij verzet zich tegen de these over de dalende profitabiliteit van de investeringen. En ook de economische theorieën van Keynes, Schumpeter of de monetaristen krijgen ervan langs. Zo komt hij terug bij de voor marxisten bekende (maar ook reeds gecontesteerde) theorie van de dalende tendens van de winstvoet. Volgens Brenner komt de crisis van de laatste decennia niet op de eerste plaats voort uit de overproduc-

tie (een fenomeen dat op zich verklaard moet worden), maar wel uit de kapitalistische concurrentie, uit de ongelijke ontwikkeling van deze productiewijze in de belangrijkste economische blokken. Een vertraging in de kapitaalsaccumulatie zou volgens de Amerikaanse marxist aanleiding hebben gegeven tot een verminderende productiviteitsstijging, afgeremd door overtollig en te snel verouderend vast kapitaal in een context van de meest scherpe concurrentie ooit. De invloed van de technologische ontwikkelingen op zichzelf is voor Brenner niet zo belangrijk. Wanneer er onvoldoende middelen zijn om in de toepassingen te investeren, levert die immers weinig op.

Het kapitalisme zou dus crisis genereren vanuit de dialectiek van de competitieve tegenstellingen en niet vanuit die van de klassentegenstellingen. Fundamenteel is de kapitalistische crisis dan ook het gevolg van de chaotische en ongecoördineerde competitiviteit van de kapitalistische productie, waarin individuele investeerders nooit volledig kunnen inschatten wat de effecten van hun investeringen zullen zijn op de winstgevendheid van andere sectoren of op de economie in haar geheel. Concurrentiële anarchie en accumulatie-drijf liggen dus aan de basis van de dalende tendens van de winstvoet omdat de kostenreductie die kapitalisten nastreven zich vertaalt in een hogere organische samenstelling van het kapitaal. Intensieve concurrentie deed sinds het einde van de jaren zestig de prijzen dalen, waardoor de productieve investeringen afnamen en speculatie begon te "boomen". Het neoliberalisme en de schuldenpolitiek van het IMF en de Wereldbank versterkten dit proces verder. Het snel tempo van technologische vernieuwing resulteert in overinvesteringen in vast kapitaal en dus overcapaciteit (dat niet zomaar geëlimineerd kan worden) in een klimaat van dalende prijzen.

Wat ook opvalt is dat Brenner het belang van de "multinationals" (trans-nationale corporaties) relativeert. De nationale staten blijven voor hem het fundamentele analysekader, en met name hun export en monetaire politiek krijgen veel aandacht. In essentie bestudeert Brenner de ontwikkelingen en strategieën van het kapitalisme in haar drie belangrijkste centra: de VS, Japan en Duitsland. Maar ook de tot voor kort spectaculaire economische groei in Zuidoost-Azië wordt uitvoerig behandeld. De recente economische

opbloei van de VS als gevolg van een goedkopere dollar sinds de jaren '80 en scherpe aanvallen op de lonen, is volgens Brenner ten koste gegaan van Europa en Japan. Aan het einde van de jaren '80 begon in Japan een periode van speculatieve crisis, en na een eerste aardschok in 1991 is de economie er in een langdurige crisisperiode beland. Duitsland legde heel Europa een besparingsregime op van hoge rentevoeten en gebalanceerde overheidsbudgetten. De pas verkozen Clinton zou deze strategie ook overnemen en lanceerde verdere aanvallen op de levensstandaard van de arbeidersklasse. De zwakheid en het gebrek aan organisatie bij de arbeiders van de VS en Azië heeft natuurlijk bijgedragen tot de mooie winsten uit de jaren '80 en '90. Zoals reeds betoogd volgt Brenner de zogenaamde "wage squeeze theory" om de crisis mee te verklaren dus absoluut niet: de arbeiders moeten niet verantwoordelijk gesteld worden voor het fenomeen waarvan zij in de eerste plaats het slachtoffer van zijn geworden. Aangezien Brenner hier in zijn verklaringsmodel voor de huidige crisis de competitieve tegenstellingen Kapitaal – Kapitaal boven de contradictie Arbeid – Kapitaal lijkt te zetten, kunnen we ons voorstellen dat dit werk nog zeer veel polemieek zal doen losbarsten.

Voor een ruimer geëngageerd en links-progressief publiek is vooral Brenners vaststelling van belang dat de neoliberale ideologie in 1998 na een euforische periode veel van haar pluimen heeft gelaten. Intellectuelen en "burgers" in het algemeen zullen dan misschien opnieuw wat meer open staan voor andere wereldvisies. De vraag is alleen of we daarvoor een wereldwijde catastrofe zullen nodig hebben.

Jan Dumolyn

Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*,
speciaal nummer van *New Left Review*, 229, 1998.

Zij komen allen aan de beurt, de zwarten. Het kamp van Lokeren. 1944-1947

De "kampen" waarin al dan niet vermeende col-laborateurs werden opgesloten na de Bevrijding zijn in de literatuur die de repressie in vraag stelt meer en meer een centrale rol gaan spelen. Sommigen gaan in dit verband zo ver te spreken van

Breendonk I en Breendonk 2 en de twee op één lijn te plaatsen. Anderen leggen sterk de nadruk op het "illegale" karakter van vele interneringen en de mishandelingen waarvan de opgesloten en de slachtoffers werden. Dit wordt in verband gebracht met het hoge aandeel verzetslui dat werd belast met de bewaking en met het in gebreke blijven van de ordediensten.

Grondig onderzoek, gebaseerd op een ruim scala aan bronnen, die werden verwerkt volgens de regels van de historische kritiek ontbrak tot nu toe. Het boek van Björn Rzoska, gewijd aan één kamp, dat van Lokeren vult dan ook een leemte op.

Het "kamp van Lokeren" werd gebouwd in opdracht van de Duisters om krijgsgevangenen op te sluiten die ze zouden maken bij de slag om Engeland. Daar kwam uiteindelijk niets van in huis, zodat het kamp in 1942 werd gebruikt door het Belgische ministerie van Justitie als gevangenis voor administratief veroordeelden, vooral in de sfeer van zwarte-markt-praktijken. Ook verzetslui werden er op het einde van de oorlog gevangen gezet. Na de oorlog werden er collaborateurs opgesloten en mensen die een gevaar vormden voor de "openbare orde". Hoewel er vooral kleine collaborateurs zaten, herbergde het kamp ook een aantal prominenten: J. Goossenaerts, R. Speleers en P. De Pillecyn.

Björn Rzoska reconstrueert in deze monografie het kampleven in al zijn aspecten. Na een inleiding over de historische ervan en een analyse van de repressiewetgeving wordt het functioneren van het kamp gereconstrueerd. Vervolgens maakt de auteur een statistische analyse van de opgesloten en de bewakers. Een laatste hoofdstuk is gewijd aan ontspanning en "geestelijk leven" in het kamp.

Anders dan eerdere studies over dit thema is Rzoska's analyse gebaseerd op grondig archiefonderzoek. Het Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid, bevoegd voor de ordehandhaving bij de Bevrijding en het institutioneel archief van het kamp (inclusief de opsluitingsdossiers) leverden heel wat nieuwe informatie op. Verder werd gebruik gemaakt van ego-documenten (dagboeken) en interviews. De auteur heeft bij het opsporen van bronnen geen inspanning onverlet gelaten en is foto's en tekeningen niet uit het oog verloren. Het boek is uitgebreid geïllustreerd.

Dit materiaal levert vooral interessante inzichten op over het sociale profiel van geïnterneerden en bewakers. De meeste geïnterneerden werden opgesloten op grond van militaire collaboratie en behoorden tot de lagere sociale klassen, hoewel

ook onderwijzers en studenten relatief goed vertegenwoordigd waren. Verder blijkt dat 60 procent van de geïnterneerden nooit zouden worden veroordeeld. De bewakers werden uit dezelfde sociale lagen gerecruteerd. Ze waren, in tegenstelling tot hetgeen het anti-repressiediscours wil doen geloven, in overwegende mate geen lid geweest van het verzet. Een job als bewaker werd niet zo goed betaald, zodat er een groot verloop was en gevallen van corruptie en omkoping (vooral smokkel van brieven en voedsel) regelmatig voorkwamen.

Hoewel de auteur grondig is tewerk gegaan kan men op een aantal punten met hem van mening verschillen of kon hij nog verder gegaan zijn in de analyse. De auteur hecht heel veel belang aan het "repressietrauma", dat het sterkst was bij de niet-veroordeelden. Björn Rzoska voert dit trauma terug op de periode van de interneringen. Dat is evenwel slechts één aspect van de problematiek. Andere houden verband met "omgevingsfactoren". In Vlaanderen was klaarblijkelijk meer ontvankelijkheid voor de klachten van de "ten onrechte" geïnterneerden dan in Wallonië. Het thema werd gepolitiseerd en geproblematiseerd door die groepen die voor amnestie pleitten. In dit verband kan ook de vraag worden gesteld naar het belang van netwerken van "sociabiliteit", al dan niet met politiek verlengstuk, die in de kampen zijn ontstaan. Björn Rzoska refereert daaraan. In Lokeren waren het onderwijzers en intellectuelen die de organisatie van het kampleven ter harte namen en zich de situatie van de geïnterneerden aantrokken, analyseerden en hun problemen verwoordden. Typerend is de appreciatie van één van de geïnterneerden over een kampoverste "schoolmeester met schoolmeestersmanieren" (p. 102). Dit refereert aan het Vlaams-nationale politieke universum waarin onderwijzers voor zichzelf een leidende politieke rol opeisten. Dit punt had verder en subtieler kunnen worden uitgewerkt. Nagegaan kon worden wanneer en met welke argumenten en middelen de intellectuele elite die leidende rol ging opeisen en welke ideologische positie ze daarbij innamen.

Het opsluiten van mensen na een oorlog kan niet enkel worden begrepen in termen van "al dan niet terecht"/"al dan niet juridisch gefundeerd". Interneren had immers niet alleen een intern-politieke achtergrond. Het hield eveneens verband met de relaties met de geallieerde legers. Interneringen van vooral militaire collaborateurs werden door deze laatste gezien als een middel om de veiligheid van hun troepen te waarborgen. Meer dan eens kwam er kritiek van de geallieer-

de commandanten op het naar hun smaak te snel vrijlaten van militaire collaborateurs. Bovendien vielen de interneringen na de Tweede Wereldoorlog niet uit de lucht. De basis was een circulaire van 1918. Het interneren was in België, met andere woorden, een bekende praktijk en het zou interessant zijn na te gaan – in het kader van een ander onderzoek) in hoeverre de ervaring met het interneren na de Eerste Wereldoorlog een weerslag heeft gehad op het beleid dat na 1944 ter zake werd gevoerd.

Het feit dat in Lokeren zoveel kleine collaborateurs zaten hield dus ook verband met het veiligheidsaspect van de geallieerde legers. Er is echter nog een andere reden. Over het algemeen viseerde de bevolking zichtbare vormen van collaboratie en collaboratie-activiteiten van mensen uit hun directe omgeving, wier daden een directe weerslag hadden op hun dagelijks leven. Daar ligt wellicht een verklaring voor het hoge aantal zelfstandigen en boeren. Als men de interneringen vanuit die invalshoek bekijkt, dan lijkt het sociale profiel van de geïnterneerden meer het resultaat van de uitkomst van lokale (niet alleen in Lokeren) socio-politieke conflicten op kleine schaal te zijn dan een kwestie van al dan niet “rechtvaardige” interneringen.

Dirk Luyten

Björn Rzoska, *Zij komen allen aan de beurt, de zwarten.*

Het kamp van Lokeren. 1944-1947. Leuven, Davidsfonds, 1999.